

SOVUN (KELREITERIA PANICULATA) DARAXTINING BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

Melanova N.R.

Sovun daraxti - bu Osiyo va Amerika tropiklarida o'sadigan sapinda oilasining doimiy yashaydigan yoki bargli kichik daraxtlari yoki butalari. "Sapindus" nomi o'simlikka C. Linnaeus tomonidan berilgan va lotincha "sapo" - "sovun" va "indus" – "hind" ya'ni "hind sovuni" degan ma'noni anglatadi. Sovun daraxtining mevalari, sovun yong'oqlari, diametri taxminan 1,5 sm bo'lgan mevalar bo'lib, ular birdan uchtagacha urug'larni o'z ichiga oladi. Sovunli rezavorlar pishganda, ularning yuzasi yumshoq va baxmal holatda bo'ladi. Pishganida u qattiqlashadi, yong'oq qobig'i kabi, shuning uchun nomi - "sovun yong'oqlari". Quruq sovun yong'oqlari quritish turiga qarab quyuq jigarrang yoki qora rangga ega. Sovun daraxti issiq iqlim zonasida joylashgan mamlakatlarda o'sadi, ammo shimoliy Hindiston uning joylashgan joyining asosiy maydoni hisoblanadi. Sapindus 5-10 juft bargli daraxt bo'lib, bizning tog' gulini biroz eslatadi. Daraxt balandligi 25 metrgacha o'sishi mumkin va chiroyli yashil-oq bo'lib gullaydi. Shundan so'ng, qobig'idagi yong'oqqa o'xshash chiroyli mevalar paydo bo'ladi. Keyin ular sovun va shampun o'rniga ishlatiladi, chunki ular tarkibida saponinning 40 foizi mavjud. Aynan shu modda har qanday mato va sirdan kirlarni faol ravishda tozalaydi. Daraxtlar balandligi 10 metrgacha o'sadi, silliq och kulrang po'stlog'iga ega. Barglari uzunligi 30 sm gacha va kengligi 15 sm gacha tukli shaklga ega. Har bir tuk barglari silliq qirrali, cho'zilgan lanceolate shaklidagi 5-9 barglardan iborat. Bargning ustki qismi yaltiroq, pastki qismi esa mayda tuklar bilan qoplangan. Faqat hayotning 10-yilida meva berishni boshlaydi va bu ajoyib daraxtlar 100 yilgacha yashaydi. Kema qurilishida sovun daraxti yog'ochi ishlatiladi. Sentyabr oyida gullaydi, guli oq, barglari mayda, uzunligi 3 mm gacha bo'ladi. Meva drupe bo'lib, sferik shaklga ega, diametri 2 sm gacha, yalang'och va porloq. Drupe ichida qora rangli sferik urug' bor, undan moy siqilib, tugmalar va turli xil bezaklar tayyorlanadi. Mevalar bahorda pishadi. Bitta daraxt yiliga 30-100 kg quritilgan meva beradi. Drupe dastlab yumshoq bo'lib, pishganida u qattiq bo'lib qoladi, yong'oq kabi, shuning uchun mevalar deyiladi - sovunli yong'oq. Sovun daraxti – sapindus mukorossi kattaroq yong'oqqa ega, shuning uchun u katta talabga ega. Sapindus *Kelreyteria paniculata* turi Osiyo, Kavkazorti mintaqalari va xususan bizning hududimizda ham yetishtirilmoqda. Hozirgi kunda bizning iqlim sharoitimizda asosan sovun daraxtining *Kelreyteria paniculata* turi ekilmoqda. Bu daraxt mahalliy tilda sovun

daraxti deyiladi,lotincha nomi esa *Kelreiteria paniculata*.Sovun daraxtining tabiiy tarqalgan joylari Xitoy va Yaponiyadan Hindistongacha. Shuningdek, u AQShda, Shimoliy Afrikada ham yaxshi o'stiriladi. Uning urug'lari juda oson o'sadi. Ekishdan oldin sovun daraxtini urug'larini bir kun davomida namlanadi va uni 2-3 sm chuqurlikka ekish tavsiya qilinadi.Bu daraxt taxminan 5-7 yil ichida meva bera boshlaydi. Daraxt Rossiyaning o'rta va janubiy hududlarida ham yetishtirish uchun moslashgan.Kundalik hayotda uning sovun to'plari haqiqiy topilma hisoblanadi. Ma'lumki, sintetik yuvish vositalari narsalarni va idishlarni yuvishda ma'lum bir xavf tug'diradi, chunki ular tarkibida zararli moddalar mavjud. Bu daraxtning sovun yong'oqlari kir yuvish kukunini mukammal darajada almashtiradi va yuvish vositasini ham beradi. Bu daraxtdan mutlaqo tabiiy sovun olish mumkin. Shuning uchun kimyoviy moddalar ta'sirini kamaytirish va teridagi allergik kasalliklarni oldini olish maqsadida bu daraxtdan olingan sovunlar tabiiy mahsulot hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda, haqiqiy, zamonaviy ekologik yuvish vositasi olinadi. Bundan tashqari,olingan vosita orqali kir yaxshi yuviladi va yumshoq bo'ladi. Bunday sovun bilan yuvilgan matolar hech qachon o'z sifatini yo'qotmaydi va yoqimli ifor taratadi.Sovun daraxtining mevalari qobiq bilan o'ralgan bo'lib sariq-jigarrang rangda bo'lib,diametri 2-2.5 sm hajmda bo'ladi.Ularda organik birikmalar - saponinlar (glikozidlar) mavjud. Bu tabiiy zarba beruvchi vositalar. Saponinlar atrof-muhitda butunlay parchalanadi va sovunlardan farqli o'laroq, gidroksidi reaksiyani yaratmaydi. Sovun yong'oqlari kir yuvish mashinasida yoki qo'lda yuvish paytida kiyimlarni mukammal yuvadi.Yana misol qilib oladigan bo'lsak,idishlarni yuvish, oltin va kumushdan yasalgan toza zargarlik buyumlarini yuvish,uyni tozalashda va avtoulavlarni yuvish uchun ishlatiladi.Chivin va pashshalarni qaytaradi,sovun emulsiyasi esa uy o'simliklari uchun o'g'it tariqasida ishlatiladi.Mevalaridan olingan yuvish vositalari har tomonlama foydali,matolarni ham rangini o'z holatida saqlab qoladi,foydalanish uchun qulay, ko'p funktsiyali, iqtisodiy, qayta foydalanish mumkin. Saponinlar yong'oqdan maksimal darajada ajralib turishi uchun, yong'oqning qobig'i maydalanadi.

